

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

С.К.Лапенко

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається історія створення Конституції Пилипа Орлика. Автором охарактеризовано основні статті "Пактів й Конституцій" та проведено порівняльний аналіз статей Конституції 1710 р. із статтями сучасної Конституції України.

Ключові слова: Конституція, стаття, закон.

В статье рассмотрена история создания Конституции Пилипа Орлика. Автор характеризует основные положения "Пактов и Конституций" и проводит сравнительный анализ статей Конституции 1710 г. со статьями современной Конституции Украины.

Ключевые слова: Конституция, статья, закон.

The article analyses history of creation of Pylyp Orlyc Constitution. Author characterizes the substantive provisions of "Pacts and Constitutions" and conducts the comparative analysis of Constitution 1710 with the articles of modern Constitution of Ukraine.

Keywords: Constitution, Act, Law.

Постановка проблеми. Конституція будь-якої держави є її основним, найголовнішим законом та джерелом права. Вона закріплює відносини, що склалися, дає перспективи, напрямки розвитку, встановлює фундаментальні, принципові положення організації і діяльності, як держави так і взагалі суспільства, констатує правовий статус особистості. Конституція містить в собі не лише форму державного ладу, організацію публічної, легітимної влади, але й відношення держави до усіх сфер позадержавного, громадського життя. Основний закон виконує також важливу, світоглядну, філософську функцію і, з цієї точки зору, є своєрідним джерелом для формування особистості, яка була б адекватна демократичному, відкритому суспільству, виховання в душі поваги прав та свобод людини, терпимості, відповідальності, миру та толерантності. Конституційні положення про людину, її права і свободи є найвищою цінністю політичного плюралізму, правової держави, громадянського суспільства.

Виповнилося понад 300 років від дня прийняття однієї з перших не лише у Європі, але й у світі конституцій (так вважає більшість сучасних українських вчених), відомої в історико-правовій літературі України як Конституції Пилипа Орлика чи Бендерській конституції. Серед учених, які досліджують Конституцію П.Орлика, ще не склалося остаточної думки про те, чим була вона для тогочасного українського державотворчого процесу. Більшість дослідників – Н.Василенко, Л.Мельничук, О.Оглоблин, В.Смолій, В.Степанков, М.Трофимук, О.Прицак, А.Слюсаренко, М.Томенко та ін., визначали її як першу конституцію Війська Запорозького. О.Субтельний, В.Горобець, О.Лукашевич, К.Манжул, О.Кресін та інші. називають цей історичний документ конституційним актом, договором між тогочасними українськими політичними силами. Разом із тим практично всі дослідники наголошують, що Бендерська конституція це реальне відображення поступального розвитку української політичної та правової теорії й практики.

Мета нашої статті охарактеризувати історію створення Конституції Пилипа Орлика та з'ясувати її місце в українському конституційному процесі.

Виклад основного матеріалу. Термін "конституція" походить від латинського слова "constituito", що буквально можна перекласти як "устрій, установлення, утвердження". Разом з тим існує думка, що він бере початок від звороту "tempublicumso", з якого починаються окремі акти римських імператорів. Конституція – категорія історична. Окремі її елементи були сформульовані в працях древньогрецьких філософів, зокрема Платона і Аристотеля, в указах імператорів Стародавнього Риму, які мали силу джерела

права, в актах конституційного типу - хартіях (Магдебурзьке і Любекське право XIII-XVIII ст.). Також серед найвідоміших "Конституція Цицерона", "Конституція Солона", "Конституція Лікурга", група актів візантійського імператора Юстиніяна (IV ст.) тощо. Сучасне розуміння слова "конституція" (конституція держави) бере свій початок із періоду зміни в Європі феодального ладу на буржуазний (XVII-XVIII ст.) і остаточно викристалізовується на початок XX ст. уже як сутність основного закону держави. Першими (писаними) конституціями довгий час вважали Конституцію США 1787 р., Конституції Франції та Польщі 1791 р. До останніх сьогодні відносять і Конституцію Пилипа Орлика 1710 року.

За Середньовіччя лексему конституція зазвичай уживали у церковному праві, а відтак із XVII – поч. XVIII ст. її використовують для політико-правових актів договірної характеру, зокрема пактів та угод між міським патриціатом та правителями. Широковживаним є цей термін і в польській державно-правовій практиці XV-XVIII ст. Починаючи з 1493 року, важливі ухвали (постанови) загального ("вального") сейму польського королівства в узагальненому вигляді почали називати конституціями. Підсилило вживання цього терміна й те, що до 1543 року тексти сеймових постанов писали винятково латинською мовою [2, с.187].

Однак конституція постійно розвивається і вдосконалюється, її сутність не може розглядатися як щось застигле і незмінне. І це не випадково: історія засвідчує, що застиглість – це деградація і смерть інститутів суспільства. Ось чому зміна й оновлюваність суспільства – неодмінна умова нормального його функціонування і розвитку. Тому усвідомлення сутності конституції, її соціальної ролі та призначення в сучасних умовах набуває особливого значення. Так політико-правове минуле з ідеєю договору лексико-семантично перетекло у сучасне з ідеєю основного закону – лексико-семантично договір став конституцією [6, с.27].

Наприкінці XVIII ст. термін Конституція набуває значення основного закону держави, найвищої юридичної сили, що визначає її суспільний і адміністративно-територіальний устрій, виборчу систему, структуру й організацію законодавчої, виконавчої та судової влади, основні права і обов'язки громадян [7].

Саме таким документом і є так звана Конституція Пилипа Орлика – договір, укладений гетьманом Пилипом Орликом з його виборцями (старшиною) та запорожцями 16 квітня 1710 року, що складався зі вступу, 16 статей та присяги гетьмана на вірність козацькій Україні та шведському королеві.

Пилип Степанович Орлик вважається автором першої в Європі, а можливо і в світі, конституції сучасного зразка, в якій зафіксовано поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Це говорить про те, що державна влада повинна бути розділена на незалежні одну від одної (але при необхідності контролюючі одна одну) гілки: законодавчу, виконавчу і судову.

Основу «Пактів і конституцій» складала угода між гетьманом і козацтвом, що виступав від імені українського народу, про взаємні права й обов'язки. Уперше новообраний гетьман укладав офіційну угоду зі своїми виборцями, чітко визначаючи умови, при яких він отримував владу. Крім того, в документі обумовлювався державний порядок України. Саме тому його вважають першою українською Конституцією.

Вона не тільки проголошувала незалежну Українську державу, але і закріплювала найпрогресивніші для того часу ідеї державного життя. Значно обмежуючи права гетьмана, Конституція заклала основи принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, вводила виборність посад. Таким чином, статті Конституції Пилипа Орлика далекоглядно передбачили головні основи розвитку демократичних держав.

Сучасні вчені вважають що конституція П.Орлика є базовою основою конституції України. Для того щоб визначити, так це чи ні, ми спробуємо провести паралелі між сучасною конституцією та конституцією П.Орлика та визначити схожість та відмінність статей конституцій.

Стаття 1 "Пактів й Конституцій" акцентує увагу на необхідності збереження "святої православної віри східного обряду, якою войовничий козацький народ уперше й понині просвітився ще за панування хозарських каганів від апостольського Константинопольського престолу і яку й нині невідступно обстоює, бо ніколи жодною чужою релігією збаламучений не був.

Докладаючи всіх сил, нехай недремно піклується гетьман про те, щоб лише єдина православна віра східного обряду під послухом найсвятішого апостольського Константинопольського престолу навечно була утверджена і поширювалася для примноження Божої хвали розбудовою церков і вдосконаленням синів руських у вільних мистецтвах..." [1, с.254].

Аналогію знаходимо й в сучасній Конституції України. Статті 11 та 35 наголошують на тому, що держава "сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх народів і національних народів і національних меншин України" [3, с.6]. Кожен громадянин має право на свободу віросповідання, яке включає "свободу сповідувати будь яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність" [3, с.12].

Питання про державні кордони також вирішується майже однаково. Стаття 2 "Пактів й Конституцій" наголошує: "Кожна держава постає й існує завдяки непорушності кордонів. Так і територія нашої Вітчизни, Малої Русі, нехай не постраждає ані від нападу, ані внаслідок неправомірного рішення у своїх кордонах, що закріплені договорами з Річчю Посполитою, з найяснішою Портою Оттоманською та з Московською імперією" [2, с.255]. Гетьман мав охороняти цілісність і непорушність території Війська Запорозького, а король Швеції виступав протекторатом України і гарантом недоторканності її законів, міжнародного суверенітету і кордонів. Вперше у тогочасній правовій практиці була зроблена спроба юридично встановити територіальні межі Запорозжя та визнано його автономний статус у складі Гетьманщини (Війська Запорозького).

Стаття 132 сучасної Конституції зазначає: "Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованість і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій" [3, с.49].

Стаття 6 Конституції Пилипа Орлика впорядковує питання внутрішнього врядування, зокрема обмеження самодержавної (одноосібної) влади гетьмана і створення як у поміч, так і на противагу йому Генеральної ради старшини. На думку багатьох дослідників, ця стаття є засадничою й базовою Конституції, на ній ґрунтується весь юридично-адміністративний каркас майбутньої Української Козацько-Гетьманської Держави. "На виборах гетьмана призначаються одностайною ухвалою три сесії Генеральної ради, які повинні кожного року проводитися у гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга – на Великдень і третя – на празник Покрови Пресвятої Богородиці. На ті сесії повинні прибути не лише полковники зі своєю старшиною і сотниками, не лише генеральні радники з усіх полків, але також послы від Війська Запорозького Низового для участі і дораджування; по одержанні універсалу від гетьмана вони зобов'язані бути присутніми і прибути точно у визначений час" [2, с.259]. У цій статті вперше в українському державотворенні сформовано засадничі принципи парламентаризму та впровадження їх у політичне життя.

На схожих принципах – "на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування" – обирається й президент сучасної України (стаття 103 Конституції України) [3, с.35].

У статті 10 Конституції П.Орлика декларується виборність усіх урядових посад Гетьманщини, але це обрання мало відбуватися лише зі згоди гетьмана і ним

затверджуватися. "Військові і посполиті урядовці, а надто полковники, неодмінно мають обиратися на виборах свобідним голосуванням і волевиявленням, а по виборах затверджуватися владою гетьмана, проте вибори таких урядовців повинні проводитися виключно зі згоди гетьмана. Такого ж порядку належить дотримуватися і полковникам: не обирати сотників чи інших урядовців за хабарі чи на основі особистої прихильності, нехтуючи вільним голосуванням усієї сотні, а також не усувати їх з посад внаслідок особистих незгод" [2, с.265].

Повноваження Президента України визначають статті 104, 106, 107 Конституції нашої держави. Зокрема, зазначається, що "новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України [3,с.36]. Саме він призначає "за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; ...членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій... Генерального прокурора України та звільняє його з посади..." [3, с.37].

Соціальні та економічні проблеми розв'язуються в статтях 11-16 "Пактів та конституцій". Про соціальний захист козацьких вдов, жінок і дітей йдеться в статті 11. Стаття 12 порушує питання про статус і привілеї українських міст, їх оподаткування, проведення ревізії усіх державних і приватних володінь (міщан, купців, козаків і старшини). Передбачалося юридично оформити їх земельну власність і оплату податків як основу майбутнього суспільного ладу Гетьманщини. З цією метою «має бути встановлена через вибраних на те комісарів генеральна ревізія всіх маєтностей, які залишаються під державцями, й подана до уваги генеральної Ради при гетьмані, за якою розсудиться і постановиться, кому гідно належить, а кому не належить тримати військові добра й маєтності, і які повинності та послушенства підданські має поспільство державцям віддавати» [2, с.268]. Стаття 13 визначала за Києвом офіційний статус державотворчого осердя суверенної України [2, с.270].

Соціально-економічним питанням присвячені Статті 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50 Конституції України. Про соціальний захист громадян йдеться в статті 46 [2, с.16]. Стаття 48 визначає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї.[2, с.17]. У Статті 50 наголошується про те, що кожен має право на безпечне життя і здоров'я, довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [2, с.17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проаналізувавши основні положення "Пактів й конституцій" Пилипа Орлика та Конституції України, ми дійшли наступних висновків. «Пакти...» не тільки декларують програму дій гетьмана, Генеральної ради тощо у разі здобуття ними реальної політичної влади, але й комплексно охоплюють майже всі сфери конституційного процесу. Основне завдання Конституції П.Орлика – створити життєздатну, конкурентоспроможну і збалансовану систему функціонування і взаємодії органів державної влади Гетьманщини; з цією метою конституція декларує процес розмежування влади на виконавчу, законодавчу і судову.

Прийняття Конституції України внесло стабільність у політичне життя українського суспільства, законодавчо розмежувавши права й обов'язки різних гілок влади, політичних партій і громадських організацій.

Створено передумови для того, щоб функціонування і розвиток держави і суспільства не залежали від політичної орієнтації партій чи окремих політичних діячів. Окреслено відносини держави і громадянина, їхні права і взаємні обов'язки. Установлено межі втручання держави в життя суспільства й окремої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституции зарубежных государств.– М.: Изд-во БЕК, 1996. – С.137.

2. Кресіна І.О. Гетьман Пилип Орлик і його конституція / Ірина Олексіївна Кресіна, Олексій Веніамінович Кресін. – К.: Веселка, 1994. – 337 с.
3. Конституція України: чинне законодавство із змінами та допов. станом на 30 серпня 2012 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: Паливода А.В., 2012. – 64 с. – (Закони України).
4. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н.Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – С.173.
5. Мироненко О.М. Історія Конституції України – Київ.: Либідь, 1997. – С.154.
6. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. – К: Рідний край, 1993. – С.138.
7. Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт / В.Е.Чиркин. – М.: Зерцало, 1998. – С.125.